

## ŞOR TÜRKÇESİYLE İLGİLİ YENİ YAYINLAR VE ÇALIŞMALAR

Doç. Dr. ŞÜKRÜ H. AKALIN

Güneybatı Sibirya'da yaşayan Şor Türklerinin dili üzerine yapılan çalışmaların yaklaşık 150 yıllık bir geçmişi vardır.

Şor Türkçesi ile birlikte Sibirya'daki diğer Türk boylarının dili üzerindeki ilk çalışmalar Rus misyonerleri ile başlar. XVIII. yüzyılda Sibirya'nın büyük bir bölümünü ele geçiren Rusya, Türk boylarını Hristiyanlaştırmak amacıyla bölgeye misyonerler göndermiş, ayrıca Sibirya'nın çeşitli yerlerinde de misyoner okulları açmıştır. Misyonerler, Sibirya'daki çalışmaları sırasında Hristiyanlıkla ilgili eserleri Türk boylarının dillerine çevirmişlerdir. Misyonerlerden bazıları, çeviri işiyle yetinmemiş, bölgedeki Türk boyları üzerine çeşitli araştırmalar da yapmışlardır. Bu misyonerlerden biri olan Vasiliy İvanoviç Verbitskiy, misyonerlik çalışmalarının yanı sıra Altaylardaki Türk boylarının dilleri, âdetleri, inançları ve efsaneleri üzerine araştırmalar yapmıştır.<sup>1</sup> Verbitskiy ile başlayan bu çalışmalar, Wilhelm Radloff ile devam eder. Radloff, *Proben*'in I. cildinde Altay, Teleüt, Lebed, Soyon ve Şor Türklerinden derlediği malzemeleri yayımlar (1866). *Aus Sibierien* adlı eserinde ise, Sibirya'da yaşayan çeşitli Türk boylarıyla birlikte Şor Türklerinin yaşayışı, inançları, sözlü edebiyatları üzerine gözlemlerine yer verir (1884). Meşhur sözlüğü *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialekte*'de Şor Türkçesinden de kelimeler bulunmaktadır (1893-1911).

Verbitskiy ve Radloff'tan sonra Şor Türkçesi üzerine çalışan ikinci kuşak Türkologlar arasında N. F. Katanov, S. E. Malov, L. P. Potapov ve N. P. Direnkova'yı görüyoruz. Ancak bunlardan Nadejda Petrovna Direnkova, yayımlamış olduğu *Şorskiy Fol'klor* (1940) ve *Grammatika şorskogo yazıka* (1941) adlı kitapları ve Şor Türkleriyle ilgili yazılarıyla bu alanda müstesna bir yere sahiptir.

İkinci kuşağı N. A. Baskakov, K. Menges, O. Pritsak, M. A. Abdrahmanov, G. F. Babuşkin gibi Türkologların çalışmaları izler.

Son yıllarda ise Şorca üzerine yapılan çalışma ve yayınlarda önemli bir artış göze çarpmaktadır. Özellikle Şor Türklerinin yaşadığı Kemerovo'

<sup>1</sup> V. İ. Verbitskiy hakkında daha geniş bilgi için bk. H. Eren, Verbitskiy Vasiliy İvanoviç mad., *Türk Ansiklopedisi*, c. 33, s. 290, Ankara 1984.

da ve Kemerovo'nun batısındaki Novosibirsk'te, büyük bir bölümü Şor Türklerinden olan genç kuşak dilcilerin ana dilleri üzerindeki çalışmaları dikkat çekmektedir. Bu yazımızda yakın zamanda bu bölgede yayımlanmış eserlerden ve hâlen devam etmekte olan çalışmalardan söz edeceğiz.

*Dil bilgisi çalışmaları:* N. P. Drenkova'nın 1941 yılında yayımladığı *Grammatika şorskogo yazıka* adlı eseri henüz aşılamamıştır. Daha sonraki yıllarda yayımlanan Şorca ile ilgili pek çok yazı ve araştırmaya Drenkova'nın eserinin kaynaklık ettiğini görüyoruz. Ancak son zamanda yayımlanan pek çok orijinal makalede de Şorcanın çeşitli özellikleri incelenmiştir.

Ses bilgisi özelliklerini konu alan çalışmalar arasında N. N. Mejekova'nın Şorcadaki ünsüzler ile ilgili yazısı,<sup>2</sup> N. B. Pospelova'nın Şorcanın Mrass ağzındaki /k<sup>1</sup>/, /k<sup>2</sup>/ ve /t<sup>1</sup>/, /t<sup>2</sup>/ ünsüzleriyle ilgili iki yazısı,<sup>3</sup> F. G. Çispiyakova'nın Şorcanın Kondoma ağzındaki ünlülerle<sup>4</sup> ve ünsüzlerle<sup>5</sup> ilgili iki yazısı dikkat çekmektedir. Şorcada vurgu üzerine tez<sup>6</sup> hazırlayan N.V. Şarlova'nın bu konuda ayrıca iki yazısı yayımlanmıştır.<sup>7</sup> Vurgulu ve vurgusuz hecelerdeki ünlülerin özelliği de Şarlova tarafından incelenmiştir.<sup>8</sup>

Şor Türkçesinde fiilden ad yapma eki olarak kullanılan -rga ve zarf-fiil eki -p, İ. A. Nevskaya'nın iki ayrı yazısında ele alınmıştır.<sup>9</sup>

2 N. N. Mejekova, Konsonantial v şorskom dialekte hakasskogo yazıka, *Zvukovie Sistemi Sibirskih Yazıkov*, s. 74-78, Novosibirsk, 1989.

3 N. B. Pospelova, Fonemi /k<sup>1</sup>/i/k<sup>2</sup>/v mrrasskom dialekte şorskogo yazıka, *Ekspierimental'naya Fonetika Sibirskih Yazıkov*, s. 143-154, Novosibirsk 1982; *Fonemi /t<sup>1</sup>/i/t<sup>2</sup>/v mrrasskom dialekte şorskogo yazıka, Sibirskiy Foneticeskiy Sbornik*, s. 7-15, Novosibirsk 1983.

4 F. G. Çispiyakova, Obşçeye opisanie glasnih kondomskogo dialekte şorskogo yazıka, *Ekspierimental'naya Fonetika Sibirskih Yazıkov*, s. 68-80, Novosibirsk 1982.

5 F. G. Çispiyakova, Soglasniye kondomskogo dialekte şorskogo yazıka, *Sibirskiy Foneticeskiy Sbornik (Sbornik Nauçnih Trudov)*, s. 16-21, Novosibirsk 1983.

6 Tezin özeti yayımlanmıştır: *Slovesnoye udarenie v nijnenmrasskom govore şorskogo yazıka, Ekspierimental'nofoneticeskoe İssledovanie*, Alma-Ata 1983.

7 N. V. Şarlova, Tonal'nost' v slovesnom udarenii şorskogo yazıka, *Ekspierimental'nofoneticeskie İssledovaniya Sibirskih Yazıkov*, s. 137-148, Novosibirsk, 1981; Osnovniye akusticeskiye harakteristiki slovesnogo udareniya v şorskom yazıke, *Ekspierimental'no-Fonetika Sibirskih Yazıkov*, s. 165-172, Novosibirsk 1982.

8 N. V. Şarlova, Koliçestvennaya harekteristika şorskih glasnih v udarnih i bezudarnih sloğah, *Voprosi Yazıka i Literaturi*, sf. 47-53, Novokuznetsk 1981.

9 İ. A. Nevskaya, *Upotrebleniye formi na -RGA v şorskom yazıke, Grammaticeskie İssledovaniya po tyurksim Yazıkam*, s. 46-67, Novosibirsk, 1988; *Deepriçastiya na -P kak komponent oslojnyonnogo i slojnogo predlojeniya v şorskom yazıke, komponenti Predlojeniy*, s. 154-168, Novosibirsk 1988.

Şorcadaki zarfların fonksiyonları<sup>10</sup> üzerine çalışan A. V. Esipova'nın zarflarla ve fiillerle ilgili olarak yayımlanmış üç yazısı bulunmaktadır.<sup>11</sup>

Şorcada, fiil çekiminde yardımcı fiillerin önemli bir yeri vardır. Bu konuda çalışan Nadejda Nikolaevna Kurpeşko-Tannagaşeva'nın<sup>12</sup> Şor Türkçesindeki *çat-*, *odur-*, *tur-* ve *çör-* fiillerini ve bu fiillerle yapılan çekimleri konu alan dört makalesi<sup>13</sup> ve bir kitabı yayımlanmıştır.<sup>14</sup>

Yardımcı fiiller üzerine çalışan bir başka dilci ise İ. V. Şentsova'dır. Şentsova'nın *par-* ve *kel-* yardımcı fiillerinin çekimi konusunda bir yazısı bulunmaktadır.<sup>15</sup>

Şor Türklerinin ünlü şairi Fedor Stepanoviç Çispiyakov'un oğlu Elektoron Fedoroviç Çispiyakov (1930-1989), Şor Türkçesi üzerindeki çalışmalarıyla tanınmıştır. E. F. Çispiyakov'un hazırladığı yazım kılavuzu, ölümünden üç yıl sonra, 1992 yılında basılmıştır.<sup>16</sup> Üniversitede okutulmak üzere bir de dil bilgisi kitabı hazırlayan E. F. Çispiyakov'un bu eseri de ancak ölümünden sonra basılabilmektedir.<sup>17</sup>

*Sözlük ve terim çalışmaları:* Şorcanın söz varlığı Türkoloji çalışmaları açısından son derece önemlidir. Komşu Türk boylarıyla olan ilişkilerle Şorcaya geçen birkaç kelime dışında Şorcada Arapça, Farsça kelime bulun-

10 A. V. Esipova'nın tezinin özeti yayımlanmıştır: Opredelitel'niye funktsii priçastiya v şorskom yazıke, Alma-Ata 1982.

11 A.V. Esipova, Rasprostranyonnoye opredeleniye v şorskom yazıke, İnfiniitniye Formı Glagola, s. 75-94, Novosibirsk. 1980; Sposobi virajeniya opredelitel'niyh otnoseniya v şorskom yazıke, *Teoreticheskie Voprosi Fonetiki i Grammatiki Yazıkov Narodov SSSR*, s. 30-41, Novosibirsk 1981; Upotrebleniye priçastiy pervogo semantiçeskogo tipa v prostom i rasprostranyonnom opredelenii (po materialam şorskogo yazıka), *Sintaksis Altayskiyh i Evropeyskiyh Yazıkov*, s. 71-81, Novosibirsk, 1981.

12 Tezin özeti yayımlanmıştır: Biverbal'niye konstruksii vspomogatel'nimi glagolami bitira ÇAT, ODUR, TUR, ÇÖR v şorskom yazıke, Alma-Ata 1989.

13 N. N. Kurpeşko, Analitiçeskaya forma -P ÇAT v şorskom yazıke, Glagol v Yazıke i Reçi, s. 44-49, Kemerovo, 1986; Osobennosti upotrebleniya formantov -P ODUR i -P ÇÖR v şorskom yazıke, *Dialektnaya Leksika Tyurkskiyh Yazıkov Sibiri*, s. 160-172, Novosibirsk 1987; Formı nastoyaşçego vremeni na -P ÇA, -P ODUR ÇA, -P TUR ÇA, -P ÇÖR ÇA, v şorskom yazıke, *Dialektologiya i Areal'naya Lingvistika Tyurkskiyh Yazıkov Sibiri*, s. 52-60, Novosibirsk, 1986; Funktsii, vspomogatel'nogo glagola TUR v şorskom yazıke, *Sostial'nokul'turniye Progressı v Sovetskoy Sibiri*, s. 58-59, Omsk 1985.

14 N. N. Kurpeşko (N. N. Şirobokova ile birlikte), Biverbal'niye konstruksii s glagolami bitiya v şorskom yazıke, Kemerova 1991.

15 İ.V. Şentsova, Glagol'niye formı s pokazatelyami -P PAR i -P KEL v şorskom yazıke, *Dialektologiya i Areal'naya Lingvistika Tyurkskiyh Yazıkov Sibiri*, s. 81-101, Novosibirsk 1986.

16 E. F. Çispiyakov, *Grafika i orfografiya şorskogo yazıka*, Kemerovo 1992.

17 E. F. Çispiyakov, *Uçebnik şorskogo yazıka*, Kemerova 1992.

mamaktadır. Buna karşılık, Rusça ve Moğolca alıntılar fazladır. Ancak, Türkçe söz varlığı açısından incelendiğinde Şorcanın son derece zengin olduğu görülür.

Bu güne kadar Şorcanın söz varlığını ortaya koyacak ciddi bir sözlüğün yayımlanmamış olması büyük bir eksikliklerdir. Gerçi 1940 yılında Novosibirsk'te M. G. Starvuli, S. S. Filippov, V. M. Çistiyakov ve S. V. Yanoviç tarafından yayımlanmış *Russko-şorskiy slovar'* (*Şorlardın Paçançı Şkollarına*) adlı küçük bir sözlük vardır. Adından da anlaşılacağı gibi, bu sözlük, ilk okullarda öğrenim gören Şor çocukları için hazırlanmıştır ve Rusçadan Şor Türkçesine karşılıkları içermektedir. Rusça kelimelerin açıklamasında kullanılan kelimeler ise, yine Rusçadan Şorcaya birtakım ses değişiklikleri ile geçmiş olan kelimelerdir. Bu yönüyle eser, âdeta Rusça alıntılar sözlüğü niteliğindedir.

Şor Türklerinden N. N. Kurpeşko-Tannagaşeva ile Fyodor Y. Aponkin'in birlikte hazırladıkları *Şor-Kazak pazok Kazak-Şor Söstük* (*Şorsko-russkiy i russko-şorskiy slovar'*) Kemerovo'da basılmaktadır. Birkaç ay sonra piyasaya çıkacak bu sözlük, alanında önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Şor Türkçesi özellikle avcılık, balıkçılık, madencilik terimleri yönünden son derece zengindir. V. İ. Rassadin'in Şorcadaki avcılık ve balıkçılık terimleri üzerine değerli bir çalışması mevcuttur.<sup>18</sup> Rassadin, bu çalışmasında Şorcadaki avcılık ve balıkçılık terimlerinin anlamları ve kökenleri üzerinde durmuş, diğer ağız ve lehçelerden de örnekler vermiştir.

Son olarak bir bibliyografya kitabından söz etmek istiyoruz. S. V. Haritonova'nın hazırlamış olduğu *Şorlar Bibliyografyası*,<sup>19</sup> antropoloji, etnografya, tarih, dil, toponimi ve onomastik, edebiyat, genel konular bölümlerine ayrılmıştır. Ayrıca, kitabın sonuna Şor şair ve yazarlarının eserlerinin listesi eklenmiştir.

18 V. İ. Rassadin, Oļhotniç'e-riboloveçeskaya leksika v şorskom yazıke, Dialektnaya Leksika Tyurkskih Yazıkov Sibiri (*Sbornik Nauçnih Trudov*), s. 64-75, Novosibirsk 1987.

19 S. V. Haritonova, *Şortsı bibliografiçeskiy ukazatel*, Kemerovo 1991.